

РОЗДІЛ 4. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ УЧНІВ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯFORMATION OF SPEECH COMPETENCE OF STUDENTS OF PRIMARY
GRADES AGE IN THE LESSONS OF LITERATURE READING

Стаття присвячена визначенню способів формування мовленнєвої компетенції учнів початкових класів на уроках літературного читання. Актуальність статті зумовлена необхідністю формування мовленнєвої компетентності, яка визначена у Державному стандарті початкової освіти. Мета статті полягає у визначенні способів формування мовленнєвої компетенції учнів початкових класів на уроках літературного читання. Автори статті наголошують, що мовленнєва компетенція полягає в умінні слухати, сприймати і відтворювати інформацію, розуміти прочитане, дискутувати, відстоювати свою думку, судження і погляди в усній та письмовій формах. На думку авторів статті, основне завдання вчителя полягає у створенні оптимальних умов для реалізації творчого потенціалу кожної дитини на уроках літературного читання, у створенні атмосфери праці та взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу. Доведено, що важливим елементом успішного компетентнісного навчання є вибір ефективних методів, прийомів навчання та форм організації навчальної діяльності. Автори зазначають, що формування мовленнєвої компетенції у початкових класах потрібно починати з розвитку знань учнів про одиниці мовних рівнів, тому певна частина навчального часу має бути присвячена роботі над значенням слів, збагаченням звичного запасу та мовлення різними граматичними формами, а також розвитку вміння користуватися мовою відповідно до літературних норм. Встановлено, що формування навичок говоріння передбачає побудову діалогічних і монологічних висловлювань, тому на уроках літературного читання необхідно створювати ситуації, які будуть спонукати учнів до говоріння, висловлення думки: відповіді на запитання; складання діалогів за зразком або картиною; обговорення певних ситуацій; складання текстів; інсценування прослуханих або прочитаних творів; словесне малювання тощо. У статті окреслено основні підходи у роботі над розвитком діалогічного та монологічного мовлення на уроках літературного читання.

Ключові слова: діалогічне мовлення, мовленнєва компетенція, молодший шкільний

вік, монологічне мовлення, урок літературного читання.

The article is devoted to identifying ways to form the speech competence of students of primary grades age at the lessons of literary reading. The relevance of the article is due to the need to form speech competence, as defined in the State Standard for Primary Education. The purpose of the article is to identify ways to form the language competence of students of primary grades age in the lessons of literary reading. The authors of the article emphasize that speech competence consists in the ability to listen, perceive and reproduce information, understand what is read, discuss, defend one's opinion, express one's thoughts and views orally and in writing. According to the authors of the article, the main task of the teacher is to create optimal conditions for the realization of the creative potential of each child in the lessons of literary reading, to create an atmosphere of work and interaction between all participants in the educational process. It is proved that an important element of successful competent education is the choice of effective methods, teaching methods and forms of organization of educational activities. The authors note that the formation of speech competence in primary school should begin with the development of students' knowledge about the units of language levels, so a certain part of the study time should be devoted to working on the meaning of words, increasing the vocabulary, enriching speech with various grammatical forms and the ability to use the norms of the literary language. The authors found that the formation of speaking skills involves the construction of dialogic and monologue statements, therefore, in the lessons of literary reading, it is necessary to create situations that will encourage students to speak, express opinions: answers to questions; drawing up dialogues according to a model or a picture; discussion of certain situations; writing texts; dramatization of listened or read works; word drawing, etc. The article defines the main approaches to the development of dialogic and monologue speech in the lessons of literary reading.

Key words: dialogic speech, speech competence, primary school age, monologue speech, literary reading lesson.

УДК 373.3.016:003-028.31
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/57.2.37>

Вінтоняк О.В.,
канд. філол. наук,
завідувач кафедри педагогіки
та методик навчання освітніх галузей
і технологій початкової освіти
Коломийського педагогічного фахового
коледжу Івано-Франківської
обласної ради

Зварич Г.І.,
голова циклової комісії філологічних
дисциплін і методики навчання
мовно-літературної освітньої галузі
Коломийського педагогічного фахового
коледжу Івано-Франківської
обласної ради

Постановка проблеми. Сьогодні світ, який стає все більш динамічним та більш глобалізованим, вимагає інтеграції в сучасне суспільство й пошуку свого місця в житті, що потребує від кожної людини дедалі більших зусиль і компетенцій, які починають формуватися вже у школі. У цьому контексті Державний стандарт початкової освіти [3] передбачає «всебічний розвиток дитини, її

талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості».

Сучасна українська школа має забезпечити формування і розвиток інтелектуальної, творчої та активної особистості, здатної жити в принципово

нових умовах, досягати самореалізації та життєвого успіху, робити свій внесок у розвиток суспільства [6; 9]. У сучасних умовах модернізації шкільної освіти дедалі більшого значення набуває формування мовленнєвої компетенції, яка полягає в умінні слухати, сприймати і відтворювати інформацію, розуміти прочитане, дискутувати, відстоювати свою думку, висловлювати свої судження і погляди в усній та письмовій формах.

Відповідно до Державного стандарту початкової освіти мета мовно-літературної освітньої галузі полягає у формуванні комунікативної, читацької та інших ключових компетентностей; розвитку особистості здобувачів освіти із застосуванням засобів різних видів мовленнєвої діяльності; здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного і національного самовираження, користуватися нею в особистому і суспільному житті, міжкультурному діалозі; збагаченні емоційно-чуттєвого досвіду, розвитку мовленнєво-творчих здібностей [3]. Релевантність цього питання зумовлена прагненням відповідати основним положенням Концепції НУШ. Тому основним завданням навчання рідної мови в початковій школі є формування особистості, яка володіє навичками й уміннями вільно, комунікативно виправдано користуватися мовними засобами під час сприйняття висловлювань у різних сферах комунікації. Формування навичок спілкування реалізується шляхом практичного застосування умінь учнів розв'язувати комунікативні завдання з метою набуття високого рівня спілкування українською мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз теоретичної та методичної літератури засвідчує значну увагу науковців до формування мовленнєвої компетенції, яка має різноманітні трактування: «уміння адекватно й доречно на практиці користуватися мовою в конкретних ситуаціях, застосувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жест) та інтонаційні засоби виразності мовлення» (А. Богуш); «мовленнєвий досвід» (Є. Божович); «лінгвістична компетенція» (Загальноєвропейські рекомендації) тощо. Свої наукові розвідки вивченню феномена «мовленнєва компетенція» у лінгвістичному аспекті присвятили такі вчені, як І. Черних [13], О. Корніяка [7] та О. Дідик [4]. Формування мовленнєво-комунікативних компетентностей молодших школярів висвітлено у роботах І. Гончарової та Л. Полохової [2], а також О. Скоблікової [11]. Зі свого боку, Л. Діхтяренко [5] та О. Савченко [10] досліджували процес формування мовної особистості молодшого школяра.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість робіт, присвячених розвитку мовленнєвої компетентності учнів, формування мовленнєвої компетенції учнів початкових класів на уроках літературного читання потребує подальшого вивчення.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у визначенні способів формування мовленнєвої компетенції учнів початкових класів на уроках літературного читання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основне завдання вчителя початкових класів Нової української школи полягає у створенні оптимальних умов для реалізації творчого потенціалу кожної дитини на уроках літературного читання, атмосфери праці та взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу. Мовленнєва компетенція учнів є одним з найважливіших показників цілісності та самодостатності особистості. Суспільство майбутнього потребує людей із сучасними знаннями, гнучким і критичним мисленням та високим адаптаційним потенціалом. Формування такої людини неможливе без оволодіння «мовою як засобом спілкування, пізнання, самоствердження в житті та творчого самовираження» [12, с. 31].

Поняття «мовленнєва компетентність» не має у наукових колах єдиного трактування, подібно до інших наукових термінів. Ми погоджуємося з думкою А. Богуш та Н. Гавриш, які наголошують, що «мовленнєва компетентність – це вміння адекватно й правильно використовувати мову на практиці (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), керуватися при цьому як мовними, так і позамовними (міміка, жести, рухи) та інтонаційними засобами виразності мовлення» [1, с. 75]. Зі свого боку, О. Корніяка підкреслює, що «мовленнєва компетентність – здатність особистості (система її знань та вмінь) до отримання інформації, адекватного розуміння її смислу, програмування і висловлення своїх думок; спроможність вільно (дохідливо, виразно) оперувати усним і письмовим висловлюванням; розглядається нами як структурна складова комунікативної компетентності» [7, с. 85].

Важливим елементом успішного компетентнісного навчання є вибір ефективних методів, прийомів навчання та форм організації навчальної діяльності. Навчання мови у початкових класах спрямоване на розвиток знань учнів про одиниці мовних рівнів. З огляду на це, певна частина навчального часу має бути присвячена роботі над значенням слів, кількісному збільшенню словникового запасу, збагаченню мовлення здобувачів освіти різними граматичними формами та розвитку вміння користуватися мовою відповідно до норм літературної мови. У цьому разі стають у нагоді ігри, які допомагають розвивати мовлення та збагачувати словниковий запас.

Важливе місце у формуванні мовленнєвої компетентності учнів початкових класів відводиться розвитку навичок усного діалогічного і монологічного мовлення. Формування навичок говоріння передбачає побудову діалогічних і монологічних висловлювань, тому на уроках необхідно

створювати ситуації, які будуть спонукати учнів до говоріння, висловлення думки: відповіді на запитання; складання діалогів за зразком або картинкою; обговорення певних ситуацій; складання текстів; інсценування прослуханих або прочитаних творів; словесне малювання тощо.

У процесі роботи над діалогічним мовленням виділяють два етапи: відтворення діалогу на основі прослуханого або прочитаного тексту; самостійне складання діалогу на основі образів ситуації та усно описаної ситуації, з використанням додаткових матеріалів і дотриманням правил етикету та культури спілкування. Для створення діалогу необхідна мотивація до висловлення певної думки, яка може бути реалізована по-різному відповідно до ситуації, в якій відбувається мовлення. Тому необхідно будувати освітній процес таким чином, щоб у школярів виникало бажання щось повідомити, висловити своє ставлення до питання, що розглядається.

Учасники діалогу повинні знати, які їхні комунікативні цілі і що вони хочуть дізнатися в ході розмови. Важливу роль у створенні діалогу відіграє ініціююче висловлювання. Воно є стимулом і темою мовлення. Принциповою умовою досягнення цілей діалогу є володіння школярами мовою як засобом комунікації, тому діалогічне мовлення ґрунтується на чітких запитаннях, точних і лаконічних відповідях, ввічливих звертаннях, толерантному висловленню зауважень, спростувань і порад.

Дітям необхідно пояснити, що діалог можна вважати ефективним за умови досягнення мети всіма учасниками спілкування, коли ніхто не залишився ображеним, не почутим і не зрозумілим у ході розмови. У процесі розгортання діалогічного мовлення велика увага має приділятися засвоєнню здобувачами освіти формул мовленнєвого етикету, тобто ввічливих слів, які використовуються для вітання, прощання та прохання. Учні початкових класів повинні запам'ятати найуживаніші етикетні формули, знати ситуації, у яких кожна з них уживається, і правильно та доречно застосовувати їх під час комунікації.

На уроках літературного читання важливою є робота з художнім твором. Необхідно навчати учнів вести діалог із автором твору, ставити йому запитання. Окрім того, на основі змісту тексту можна формувати мовленнєву компетенцію, розкриваючи та засвоюючи цінності твору, обговорювати результати в класі. Важливо, щоб виконання завдань супроводжувалося читанням усього тексту або окремих абзаців з подальшим наданням оцінок поведінці героїв твору, думок щодо розвитку подій у творі. Для того, щоб зацікавити учнів, у тексті необхідно шукати об'єкти, які б стали стимулом для творчих висловлювань дітей, наприклад, запитати, які почуття викликає у них твір; що здивувало у творі; що схвилювало.

Дієвим прийомом, що допоможе зацікавити школярів роботою над текстом, стане моделювання змісту за допомогою рухомої картини відповідно до сюжету твору. У цьому разі учні не лише опрацьовують зміст твору, а й відтворюють сюжетні сцени, використовуючи предметні малюнки, залучаючись при цьому до образотворчої діяльності. Для розширення словникового запасу учнів «необхідно використовувати вправи на добір синонімів, антонімів, працювати з фразеологізмами» [8, с. 127]. Наприклад, можна запропонувати дітям дібрати порівняння, подібні або протилежні за значенням слова та скласти з ними речення. Такі творчі вправи будуть спонукати учнів уважно слухати співрозмовника та реагувати на його висловлення.

Формування монологічного мовлення передбачає переказ прочитаного або почутого тексту та конструювання власного тексту на основі побаченого або пережитого. Монологи, як правило, адресовані не одній людині, а декільком особам. Тому автор повинен побудувати його таким чином, щоб монолог міг зрозуміти будь-який слухач. Це ставить високі вимоги до монологічного мовлення, яке повинно характеризуватися змістовністю, логічністю, точністю, багатством мови, виразністю, чіткістю і правильністю. Щоб гарантувати змістовність мовлення, дітям потрібно пояснити, що вони мають говорити та писати тільки про те, що вони добре знають. Розповідь учнів має ґрунтуватися на відомих їм фактах, власних спостереженнях і життєвому досвіді. Вони повинні висловлювати добре обдумані ідеї та щирі почуття.

Рекомендовано пояснити учням, що принциповою вимогою до монологу є логічність його побудови, яка ґрунтується на послідовності, адекватності у викладі думок, відсутності пропусків чи повторів і обов'язково – висновках. Точність у монологічному мовленні досягається не лише вмінням відтворювати факти, спостереження і почуття, а й умінням добирати для цього відповідні мовні одиниці – слова і словосполучення, які максимально схарактеризують події та їхніх учасників. Точність, таким чином, вимагає володіння всіма мовними засобами і вмінням відбирати слова і структури речень, які найкраще відповідають повідомленню і змісту твору в кожному конкретному випадку. Оскільки монолог звернений до слухача, мовцям, зацікавленим у тому, щоб бути зрозумілими і правильно сприйнятими слухачем, необхідно бути уважними до відбору своїх виразних засобів мовлення.

На уроках літературного читання також значну увагу слід приділяти виразному читанню. Варто донести учням, що «виразність – це не лише дотримання правил пунктуації та інтонації, а й вміння яскраво, переконливо і лаконічно висловлювати свої думки, впливати на інших за допомогою

підібраних фактів, слів і словосполучень, структури фрази і атмосфери розмови» [8, с. 77]. Важливою частиною завдання розвитку монологічного мовлення є постійний контроль за його чистотою. Учні мають знати, що у монологі слід уникати так званих «слів-паразитів», «замінювати діалектизми літературними аналогами» [1, с. 78] тощо.

У формуванні мовленнєвої компетенції особливе значення має правильність мовлення, зокрема необхідно зосереджувати увагу здобувачів освіти на правильній вимові слів відповідно до літературних норм і розпізнаванні їхнього лексичного значення; інтонувати речень різної структури та мети висловлювання; паузах, мелодиці; смислому членуванню речень.

На уроках літературного читання необхідно заохочувати здобувачів освіти до активності, перекопувати у необхідності засвоєння матеріалу і знань, які їм стануть у нагоді у майбутньому, «стимулювати мотивацію і створювати умови для досягнення успіху» [8, с. 47]. Такий підхід до навчання знизить психологічну напругу у дітей, допоможе учням подолати страх помилок і дозволить вільно співпрацювати з іншими учнями, а також створює умови, необхідні для успішного навчання, допоможе у самовираженні та саморозвитку, підвищить комунікабельність, креативність й ініціативність. Учні з більшою ймовірністю виконають успішно завдання, якщо будуть відчувати себе повноправними партнерами з учителем. За таких умов урок стає форумом для активного діалогу та обміну інформацією. Досягти цієї мети допоможуть різні форми роботи, як-от, відомі «Рольові ігри», «Карусель», «Дерево рішень», «Мозковий штурм», «Незакінчене речення», «Броунівський рух», «Дискусія» [1; 2; 5; 7] тощо.

Висновки. У початковій школі на уроках літературного читання закладається фундамент формування мовленнєвої компетенції здобувачів освіти, тому заняття мають бути організовані таким чином, щоб кожен учень висловлював свої думки як усно, так і письмово, продукував зв'язні тексти відповідно до мети, комунікативних умов і норм літературної мови. Навчання діалогічному та монологічному мовленню є основою для формування вміння користуватися всіма засобами рідної мови в будь-якій мовленнєвій ситуації.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні міждисциплінарного підходу

у формуванні мовленнєвої компетенції здобувачів освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: Підручник / За ред. А. М. Богуш. К.: Вища шк., 2007. 542 с.
2. Гончарова І. М., Полохова Л. М. Формування мовленнєво-комунікативних компетентностей молодших школярів. Уроки розвитку зв'язного мовлення в 1 класі. Х.: Вид. група «Основа», 2010. 139 с.
3. Державний стандарт початкової освіти: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення 15.03.2023).
4. Дідик О. В. Компетентісно-орієнтоване навчання у процесі формування творчої особистості молодшого школяра. Х.: Вид. група «Основа», 2010. 144 с.
5. Діхтяренко Л. Урок літературного читання у 2 класі з використанням технології критичного мислення. *Початкова школа*. 2019. № 3. С. 14–18.
6. Концепція гуманітарного розвитку України на період 2020 років. URL: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/30817/. (дата звернення: 10.03.2023).
7. Корніяк О. М. Комунікативна компетентність як визначальний чинник професійного самоздійснення викладача вищої школи. *Актуальні проблеми психології*. 2016. Вип. 16. С. 82-92.
8. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах [М. І Пентиліук, С. О. Караман, О. В. Караман та ін.]; за ред. М. І. Пентиліук. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.
9. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентісного підходу в українській освіті. *Компетентісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики I Під заг. ред. О.В.Овчарук. К.: «К.І.С.»*, 2004. С. 66-72.
10. Савченко О. Метод проектів на уроках літературного читання. *Початкова школа*. 2015. Вип. 11. С. 26–31.
11. Скоблікова О. В. Розвиток комунікативного мовлення першокласників. Х.: Вид. група «Основа», 2013. 159 с.
12. Ткаченко Л. І. Г. С. Сковорода і В. О. Сухомлинський про розвиток особистості: традиція гуманістичної педагогічної думки. *Педагогіка і психологія*. 2012. № 4. С. 31-40.
13. Черних І. Висвітлення поняття «мовленнєва компетентність» у сучасній лінгвістиці. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2010. Ч. 2, № 22(209). С. 38-44.